

Goran Rem

POSTOJI SAMO PRIVATNA GESTA prikaz korpusa slavonskoga ratnog pisma (1991.- 1994.)

mr. Goran Rem, Pedagoški fakultet, Osijek, pregledni članak, Ur.: 26. studenog 1996.

UDK 930.85(497.5 SLAVONIJA)*1991/1994* : 355

Slavonsko se ratno pismo daje promatrati kao svojevrsan žanrovski sustav dokumentarističke poetike. Ta je konstelacija nastala u karakterističnoj selidbi, miješanju i ispreplitanju označnica izvornih, prvotnih vrsta massmedijskoga, umjetničkog i pisma kulture.

Eksplikacije toga stanja nastale su kroz projekte ratnog dokumentarizma, postavljene na recepcijskoj i produkcijskoj vezi Vinkovaca i Osijeka. Ratom uznemireni kulturni identiteti gradova, odgovorili su iz svih svojih suvremenih i/ili baštinskih zaliha. Vinkovci su u ratu, u istraživanjem fokusiranom odsječku 1991.-1994. bili mjesto visokog protjecanja i produciranja izvoda »slavonskoga ratnog pisma«, s osobitom skrbi za Vukovar, Ilok i Županju.

Pamćenje suvremenih i povijesnih imena (uljudbenog prostora i osoba), pamćenje početka rata, odnosno gomilanja silnica zla, te osnovna pismovna uvjerljivost (intenzitet, sugestivnost, štovanja recentnoga kulturnog fakticiteta), označnice su koje su odredile i usmjerile uvid ovoga rada.

I. Uvodne, metodologijske naznake pristupa korpusu

ODGOVOR PISMA NA RAT

Temom sam se odgovora pisma na rat za Hrvatsku (to je naslov prve knjige Mladena Keve, inače 18. izvod projekta *DOKUMENTI, 27. lipnja...*) bavio od samoga početka rata. Uz ispriku za izravnost netom ispisanoga autoreferencijalnog početka ovoga teksta, htio bih još upozoriti i na moguće zastajanje i dvojbu nad tvrdnjom o »temi odgovora pisma na rat *od samog početka*«. Naime, upravo se u toj nedvojbenoj činjenici, posve istovremenog uzvrata pisma na sam tjelesni početak rata, nalazi i integralni dio predmeta ukupnoga razmatranja ove potrage. Dapače, ne može se previdjeti niti podtemu anticipacija, pismovnih intenzivnih predosjećaja.

Hrvatska je pismenost odmah uzvratila na pojavu rata, i to posve usuprot »klasičnom« zahtjevu za šutnjom Muza u grmljavini topova. I upravo težnja za jednim manjim sagledavanjem toga brzog odgovora određuje i daljnja čitanja te pismenosti.

Naime, jedan od korpusom samonametnutih pogleda na ukupno »slavonsko ratno pismo« (SRP) pogled je u kronologiju promjena koje su se kroz to pismo događale s kronologijom promjena u samome ratu.

Dakako, tu se ne može ići baš datumski dnevno, ali se stadiji rata mogu lako sagledati sljedećim krupnijim razdjeljivanjem: prikriveni početak rata, otvoreni početak, širenje, trajanje.

A pismo je svojom osjetljivošću pratilo te stadije. To će ponajbolje zapamtiti fanzin No. 3 Noise Slawonische Kunst projekta. Prije negoli se zaputi mijenama stadija i smjerom uspostavljenim tim ključem, raspraviti je i sljedeće temeljne probleme, kao i njihova metodologijska pitanja:

a) što sve označiti nazivom »slavonsko ratno pismo«? koji korpus? koje vrste i žanrove?

b) u kojoj se mjeri taj naziv prislanja uz manifestni rad - zbornik dr. Dubravke Oraić-Tolić naziva *Hrvatsko ratno pismo*?

c) kako se opravdava zemljopisna razlika u odnosu između naziva »slavonsko ratno pismo« i »hrvatsko ratno pismo«?

Pokušati je na ta pitanja odgovoriti najkraće i u svrhu izdvajanja osnovne skice kojom će se kretanje »slavonskim ratnim pismom« dalje složenije služiti.

KULTURA, UMJETNOST, MASSMEDII

Naziv SRP, dakle, upotrebljavam za sve pojave u kulturi, umjetnosti i massmedijskoj pismenosti koje su očigledno imale potrebu pozornije zapamtiti što se događa.¹ Tu se misli na one geste u spomenutom polju pismenosti (kultura, umjetnost, massmediji) koje su tehnologijski čvršće pohranile uvodno spomenuti »odgovor pisma na rat« (knjige, albumi, katalozi, magazini, autorski serijali).

O MANIFESTU

A, primjerice, ratni dokumentaristički projekt *Dokumenti, 27. lipnja...* kao (dakako integrativnu!!!) razliku spram ukupnog HRP ističe svoju kritičku refleksiju o žanrovima apela, lirске pjesme i manifestacijske kulture! Zbornik Zavoda za književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu pročitao sam, dakle, kao svojevrsan MANIFEST, i tom ga recepcijsko-žanrovskom oznakom valja primiti kao prvo usustavljenje pozora za vrlo različite vrste zapisa o ratu. Taj zbornik, osim projiciranja

1. Tema »istovremenog uzvrata«.

svojeća pozora prema različitim vrstama pisma, naznačava i vremenski prostor u kojem je ratno pismo najintenzivnije nastajalo: riječ je o godinama 1991. i 1992. Zbornik također štuje zahtjev kronologizma, te po mjesecima poslaguje svoj kolaž recepcijske osjetljivosti.

»SLAVONSKO« NASPRAM »HRVATSKO«

Pitanje o dimenziji zemljopisnoga u izvođenju naslova i pojave kojom se ova potraga namjerava baviti pitanje je koje mogu otvoriti i prema svojoj prvoj knjizi bavljenja istim korpusom, a koja se zvala *Čitati Hrvatsku* (ČH). Teza te moje, inače vrlo osobne knjige, bila je da se Hrvatska u svojim najintenzivnijim identitetnim znakovima napokon decentrirala. Tragični poticaji tomu procesu, napomene su teže, nisu razlog kakvoj daljnjoj uskrati toga procesa, jer bespogovorna dimenzija etičkoga pohranjena u ratnim žrtvama ovoga kraja ima dostatno energetske zalihe za daljnja stimuliranja projekcija zaštite autorskoga, vrhunski pismenoga, a nedvojbeno hrvatskoga. U ovome radu pod nazivom SRP želim razgledati jedan po jedan slavonski i baranjski, uže recepcijski prostor, te konkretno, skicama zemljopisa kulture, pročitati njihove neposredne »odgovore pisma na rat«.

Riječ je o tome da je u tzv. »zavičajnoj fazi rata«² i pismo odgovorilo iz svojih zavičajnih sjećanja i imalo potrebu prostrijeti svoja identitetna sjećanja.

II.

Rečenicu »Postoji samo privatna gesta« izgovara glavni lik, glavno žensko lice, tj. glas u jedinoj suvremenoj hrvatskoj ratnoj radiodrami 1992., autorice iz Zagreba Katje Šimunić, drami pod nazivom *Bleueblanche, tango, rat*.

Ta rečenica precizno sažima ključnu spoznaju ratom označenoga čovjeka.

Ne treba inzistirati na činjenici da je autorica drame *Bleueblanche...* bila u najgušće ratno vrijeme tijekom 1991. i u svakodnevnoj telefonskoj vezi sa svojim osječkim prijateljima, niti treba isticati da je među prvima stigla u Osijek i ponudila svoja znanja opstanku tadašnjeg Osijeka³. Riječ je o tome da je ova istočnoslavonska bojišna crta imala onoliko više čvrstine koliko su više njeni održavatelji izravnije spoznavali da iza njih nije prestrašeno beznađe nego život koji ih najneposrednije podupire i osjećajima i oružjem i srcem i iskrenošću.

2. Naziv elaborirao sociolog Ivan Rogić.

3. U jesen 1991. Katja Šimunić kao autorica u Zagrebačkom plesnom ansamblu radi s Noisekunst producentima ideju, potom im nudi scenarij predstave *7,65, noću*. U toj predstavi scenarij lilimarlenovska spin-boja prelazi kroz mudro tugaljivu skladbu *I kad umrem pjevat će Slavonija*. Predstava nije izvedena osim u obliku izlaganja scenarija na izložbi Noisekunsta 30. prosinca 1991. u zagrebačkom KIC-u. Odsutnom svojom izvedbom predstava je međutim odredila ireducibilni postav četiriju izvedaba spot dance predstave *Madrid Cafe* pred prvocrtnim čuvarima Hrvatske... na samom početku 1992. (26. lipnja 1991. *Madrid Cafe* je posljednje u Osijeku predratno kazališno izvođenje...). Stvarnost zagrljaja ZPA i Noisekunsta ostala je nesporna.

Nesebična borba za sebe

Nije bilo toliko važno koliko je bilo tih što su otišli, nego je bilo važno neupitno ostati zbog sebe. A zatim ipak vidjeti da su i mnogi učinkom došli.⁴ Došli poduprijeti svoju upitanost oko osobne odluke ostati. Ostati zajedno!?

Uostalom, bit ću jasniji. Početkom rata, koji se doduše nije nikada uspio zahvaljujući diplomatskim nadmudrivanjima izravno tako i nazvati, usprkos tome što je trajao u najžešćim oblicima, upravo zbog spomenuta nadmudrivanja nije sveukupna hrvatska/slavonska mobilizacija bila ni proglašena, a niti obavljena. Ta, sve do pada Vukovara (sredinom studenog 1991.), nedvojbena činjenica omogućila je, premda je stvarno bila i svojevrsno obrambeno kašnjenje, da spomenuto stanje osobne odluke bude gotovo nesporno.

Požeški đak

Ono je proizvelo i najpoznatiji izrijek svih onih koji su ostali, izrijek: Sada se vidi tko je tko! Oko te se rečenice oblikuje i sredinom 1993. objelodanjuje prvi ozbiljni slavonski i hrvatski roman s ratnom reportažnom istinom, dakako roman Požežanke i osječke ratne radijske novinarike Nade Prkačin *Tamo gdje nema rata*.⁵

Spomenuti je izrijek vjerojatno najtragičniji spoznajni doseg uz bojišnicu smještenoga društvenog tijela, dakle onih koji su ostali i onih koji su učinkom došli. Tragičan ne samo zato što pravi razliku spram jučer, nego još i više jer prilično svjesno sumnja i u dobro onoga sutra... Naime, kako iz rata izaći bez tragova, dubokih tragova lošeg, s osjećajima zadovoljstva i dobra? Vrlo teško, a posljednji dani kolovoza 1993. (kao i mnogi drugi dani, uostalom noći), pokazuju kako su ti tragovi često nadovezani interpretacijama kakve mogu zastrijeti i najetičniji pojedinačni, minimalno kolektivni i kritičnodomoljubni čin. Čin koji je bio izložiti sve: život, najprije život. Čin koji je bio i izgubiti sve.

I o eurofiliji

Oko rečenice »Sada se vidi tko je tko« ispisuje se i fliperska intelektualna sumnja sastavaka ratnoga osječkog gradonačelnika, književnika Zlatka Kramarića, prvotno prikupljena u knjizi *Gradonačelnice, vrijeme je*. Književna i teorijska literaturnost toga serijala kritike bizantijske lažne a itekako djelatne misli posebnom autoritarnošću skromnosti izmiče i najnužnijim granatama militarizma. Problematizirajući najparadoksalniju moguću sintezu: pojedinačnost i liderstvo, taj se niz sastavaka tragično i svjesno nastoji održati fingiranjem brojnih uzmaca koji se u matematičnoj razrješnici nadaju tzv. »lovčevoj završnici«. U najlošijem mogućem vremenu, najapsurdnije svekolike ugroze pojedinačnosti, pojedinačnosti je, iako možda pogrješkom ili slabošću zajednice, ostavljena najjasnija moguća pojedinačna

4. Književni kritičar Ivan Božičević, naoružan i dalek, proveo je nekoliko mjeseci na najosjetljivijoj i najvručoj točki (50 m od JA) obrane Osijeka, u selu Ivanovcu. Nismo se uopće niti jednom sreli, ali sam ja znao da je on blizak.

5. Vidi prilog 1. na str. 206.

odluka o vlastitoj sudbini i vlastitoj etičnosti. Taj se ne/slučaj svakako mora istaknuti. On daje za pravo da se o bilo kojoj godišnjici bilo koje hrvatske vojne postrojbe ne dvoji ni trenu oko potrebe istaknuti/podsjetiti kako je sam njen smisao pohranjen u pojedincu.

III.

U studenom 1991. oblikovana je jezgra slavonsko-baranjske bojne postrojbe za informativnu i psihološku djelatnost.

Riječ je o formalnom vojnom ustrojavanju (i) kulturnih djelatnika u području njihovih djelatnih »profesionalnih« znanja. Riječ je o onim ljudima koji su već od borovskih događaja 2. svibnja 1991., a osobito od izravnog napada na civilni život Osijeka 27. lipnja 1991., snažno založili svoje sudbine i znanja u obranu te civilnosti.

Pošto se tu, zatim stalno napadnutu, civilnost moglo, paradoksalno i surovo, ratnom logikom, obraniti prije svega vojno, slavonski i baranjski kulturni djelatnici ubrzo svojem prinudnom životnom ustroju (krizni štabovi, MUP, ZNG, HV) nude i svoja posebna umijeća, udvostručavajući tako svoje osnovno-oružane zadatke.

Ukratko govoreći, i posluživši se filmskim rječnikom, ta se umijeća mogu najsažetije nazvati snimanjem (tekstualnim, zvukovnim, vizualnim) dokumentaraca o svemu što sačinjava ratno vrijeme.

Bučno slavonsko umijeće

Ne odgađajući ni trenutka potrebu naglasiti presudni učinak svih tada sudbinski čvrsto isprepletenih djelatnosti civilnoga i vojnog života (sve preostalo gospodarstvo, elektroprivreda, učilišta, vodovod, prijevozna poduzeća, ugostiteljstvo, zdravstvo...), na ovome mjestu želim najskromnije i, nadam se, poštovano podsjetiti kako je i kulturna slavonska i baranjska samosvijest, sviješću djela pojedinih umjetnika, kao i ustanova u kulturi, postavila poseban svoj/naš/hrvatski (sve teže izgovaramo: i europski) štit spram ugroze neuljudbe.

Mala vojna postrojba kulturnih djelatnika, napose umjetnika, uobličena je iz njihovih već obavljanih poslova, projekata. Nastala je iz one osvješćujuće spoznaje koja je samim autorima »rasvijetlila« anticipacijski motivirana ona nanošenja crnih tonova i u ratu prethodećem periodu - npr. Filetov, kasnije pjevač ratnog Noise Slawonische Kunst banda, profetski čin izvođenja pjesme *Lili Marlen* šest mjeseci prije početka rata. Glavni je zadatak toj jedinici kulturnih djelatnika bio osporiti čuveni izrijek o Muzama koje trebaju šutjeti dok topovi grme. Rad je te postrojbe tvrdio nekoliko stvari. Najsažetije rečeno, sljedeće: tiho i jasno priopćavati svoju uljudbenu snagu oblikovanu autorskim umijećem. Intermedijalna redakcijska djelatnost, produkcija: dovođenje glumaca, zabavljača, književnika, likovnjaka, kao i oblikovanje programa najuglednijim ustanovama umjetnika Hrvatske (u siječnju 1992. Odbor Društva hrvatskih književnika, na crti Osijek-Đakovo-Koritna-Vinkovci-

Nuštar-Valpovo, u veljači Dani hrvatskog filma, zatim teatrolozi i osječko-nuštarско-vinkovački Krléžini dani...).

Tako se ustrojavala mala skupina kultera slavonskoga ratnog prostora (IPD OZ Osijek), a više od svega njihovim radom potican AUTORSKI POTPIS na djelima ratnoga dokumentarizma. Tako se radala ideja samozaštitnog dokumentarizma, o čemu ne treba, kako ističe još jedan od stalnih tadašnjih pridošlih Slavonaca, uistinu književnik iz Zagreba, Branko Maleš, dakle, toj ideji i njenim objašnjenjima ne treba »nikakvih vitica i ukrasa« jer ona je precizna i jasna u obrani identitetnoga autorskog zapisa. Osobno identitetnog i prostorno, odnosno nacionalno identitetnog. U zaštiti upravo jedinstvenoga izjednačavanja tih dvaju identitetnih energija.

U takvom su se djelovanju povezali *Književna revija*, Hrvatsko narodno kazalište, Studentski kulturni centar osječkog Sveučilišta⁶, ideja Noise Slawonische Kunst, Franjo Molnar... ZPA... uz suglasnost te potporu jakih kultera, dakle vojačkim sastavom Babić/Bagarić/Fantón/Jukić/Vukman. Tako su se neumorno naputovali djelatnici osječkoga HNK, likovnjaci nakon višemjesečnoga gradskog zamračenja bojama osvjetljavaju Osijek zajedno s paradigmatiskim svjetlom iz novoblagdanske (1991/92.) zapovijedi zapovjednika obrane grada Branimira Glavaša, književnici su tiho otiskivali sveske najznačajnijih i svakodnevnih izvješća, snimaka, glazbenici su simultano iskladali i domoljubne i traumatski duboke zapise...

Zabilježiti je: brojne su radove načinili pojedinci posve neformacijski i izvanformacijski i tako potvrdili izravno izrečen i zapisan program IPD-ove postrojbe za djelatnost u kulturi!⁷

IV.

Svaka je slavonska i baranjska zajednica... čuvar sjećanja...

Svaka je slavonska i baranjska zajednica i u ratu iskontinuirala svoje već postojeće ili potencijalno noseće energijske kulturne geste, čiji je oblik ovisio o neposrednosti ratne ugroze, ali još i više o autorskoj sposobnosti i osjetljivosti pojedinaca.

U ostvarenju je tih različitih kulturoloških poslova značaj postojanja i djelovanja IPD-a bio, između ostalog, i izravno reći kako je svaki stvaralački čin kulture i u ratnom vremenu itekako potreban. Ukoliko je na bilo koji način osvijestio svoje vrijeme i prostor, popunio ga, dao mu smisao. Posumnjao također!!!

6. Vidi prilog 2. na str. 207.

7. Vidi prilog 3. na str. 208.

Šokaštvo i urbanost Vinkovaca

U Vinkovcima izdavačka kuća Slavonska naklada *Privlačica*⁸ otiskuje seriju prezentacijskih, a zatim i dokumentarnih knjiga. Slično postupa i Odbor Matice hrvatske Vinkovci. A takvoj se brizi posvećuje i poduzeće u kulturi *Vinkovačke jeseni*. Novinarske kronologije (dvtomno Mladen Kevo⁹ s Osječanima Dariom Hećimovićem i Zoranom Jaćimovićem, četverotomno Davor Runtić), ratni dnevnici (Martin Grgurovac), autorske fotomonografije (Zvonimir Tanocki, Ante Miljak), tematski broj *Vinkovačkog godišnjaka* o sudbini Vukovara i Vinkovaca s tugaljivo ponosnim stihovima Zvonimira Stahla, s memoarskim zapisima o postvukovarskim danima Davora Mandića, spomen poginulom slikaru, skulptoru i pjesniku Ivanu Baranjeku, te »nestalom« pjesniku Reneu Matoušku iz Vukovara itd.

U Vinkovcima (znači na 300-800 m od bojišnice) cijeloga se rata nalazi i Dubravko Mataković¹⁰, koji svakih sedam dana u *Nedjeljnoj Dalmaciji* objelodanjuje strip kadrove strahovitoga i nenadmašnog kompromitiranja neuljudbe koja s druge strane fronta pokušava prirodnom nesmislenošću uništiti smisao duhovnoga i duhovitog otpora humorne vinkovačke samoosnažujuće dosjetke. Dosjetke tradirane iz zlatne folklorne baštine šokaštva, iz zlatnog delicijesa borinačkih jabuka, iz temeljnoga garažnog Damaged-rock 'n' rolla zapamćenog u tragičnoj smrti glazbene i ZNG-ovske legende Ivica Čuljka - Satana Panonskog. Zajedno s osječkim plakatom (Predrag Došen) - iskazom: *Osijek nikada neće biti Osek!*, Vinkovci radikaliziraju kroz Matakovićev plakat: *Vinkovci nikada neće biti Divčibare!* odricanje od srpskog jezika.

Orahovički grafiti

U orahovičkom kraju tamburice podupiru energiju ratne svakodnevice, ispjevava se i lokalna borbena davorija, a Bankovčanac, slikar Franjo Molnar ispisuje lucidno tipografijsko komentiranje susreta i razlaza dviju uljudbi kroz artgrafite *Dok topovi grme* (ćirilicom), *Muze ne šute* (latinicom).

Požega - Vrijeme rata

Požega, koja se, kao i Virovitica te Slatina, srećom brzo riješila i JA i četničkih skupina u selima svoje zapadne unutrašnjosti, u svojem je kultur-otporu ratnom zlu posegnula za najjednostavnijim izvornim imenima iz svojega kraja (pjesma Branka Polića *Zlatna dolina*, prema rimskom toponimu Valis aurea; oni to ne čine jedini, npr. Vinkovčani će također u vremenu rata istaknuti i dragati svoje rimsko ime Cibalae, te se u gestu obraćanja najznačajnijim svojim ratnim gostima pozivaju na dva rimska cara proto Vinkovčanina te na kip Fortune - odljevak s autentičnoga vinkovačkog nalazišta!), i imenima svoje temeljne osjećajne zaokupljenosti; (pjesma Nikice Obrana *Domovina*, osnovnu je ratnu pjesmu-poruku izrekla himnom jake i djelatne

8. Vidi prilog 4. na str. 208.

9. Vidi prilog 5. na str. 209.

10. Vidi prilog 6. na str. 210.

požeške brigade, te je beskompromisno uglazbila: *123-a ide dalje!*, provlačeći tu (to je tipska tvrdnja djelatnih hrvatskih brigada slavonskog prostora!) tvrdnju istoimenim dokumentarnim videokronologom Mladenka Krstanovića (za autorizirani montirani rad *Vrijeme rata* iz sveukupnog materijala nagrađen je izborom u prvu dokumentarnu sekciju svjetskog festivala dokumentaraca u Argentini). Snimci sadržavaju autentičan zapis bitke u Kamenskoj iz studenog 1991.

Lipičko-pakrački razoreni parkovi

Lipičko-pakračkom kraju stihove tužne nevjerice upućuje pjesnik, književnik iz Lipika Stjepan Godić (preminuo je od srčanog udara na željezničkoj postaji pri odlasku iz svojega gradića u koji je došao pregledati svoj ranjeni grad i dom, sredinom 1993.) Početkom 1992. godine zapisao je *Pjesmu o parku koji nestaje*, s podnaslovom *Lipička elegija*. Posljednji stihovi te elegije kazuju:

*...umjesto cvijeća svuda krš i korov
poludjele ptice u nemoćnoj buni
stazama blaženstva kroz varljivo vrijeme
svirepo bez smisla gaze novi Huni*

Različitim (... u samoći, u tišini žalosni kao od smrti zavičaja... oprostio se s Godićem u stihovima) a suzvučnim stihovima javio se i zagrebački Vinkovčanin Miroslav S. Mađer u pjesmi *Krv u slavonskom žitu* (*To je krv i na mojim pjesmama*):

*tko su ti koji pucaju na žita zemlje
tko su ti koji ruju, uznemiruju
plešu puškama u europskom miru
tko su ti koji rataru plod unesrećuju
i njegovo plemenito lice ponižavaju i prljaju
tko su ti koji ljudima neće biti ljudi
kojima je do grabeža i tuđega
tko su ti - junaci mrkih pogleda
nesretnici opakih ruku
zar oni hoće crno slavonsko nebo,
mrtvačnicu od sunca i klas zakrvavljeni,
puste ulice, porušene kuće panonsko more u groblju
zar su to samo neljudi?*

Dok Mađer najjasnijim uzdignutim riječima nastoji barem u hrvatskom jeziku potrošiti ikakvu mogućnost postojanja TAKVIH ljudi, baranjski pjesnik Mirko Hunjadi spremno nudi sav svoj opstojni trag patnje onoj (domovini!) koja »može dati/govor sveti jače sjeme«. I završno opominje »samo tako - inače: NE!«

Duh Baranje i Baranjaca

Duh Baranje i Baranjaca već krajem 1991. iskazuje prije svega uvjereni i uvjerljivi, ali i (upravo baranjskog obilježja) melankolična, uskotonska i otvoreno eufonijska, pjesma njihova ratnog Baranja Banda: »Vratit ću se svojoj kući ja / makar i pod kišom metaka / Baranja, Baranja...«

Likovni autor Marijan Sušac izrađuje početkom 1992. plakat *Hrvatska se vraća u Baranju*, plakat na kojem se raznobojne raseljene simbolične shematske ptice jate u pravcu i u prostoru Baranje, pristizujući iz svih širina silom isposužavane Hrvatske.

Sjećamo se i srebrno zlokobnih anticipatorskih stihova Belomanastirca i rođenog Osječanina Delimira Rešickog, stihova naslovljenih 1990. sa *Ivan The Factory*, i posvećenih Ivanu Faktoru, svjetlopiscu ratnodokumentarističkih videozapisa iz Osijeka, Vinkovaca, Broda, Požege, Našica, Nuštra, Nemetina, Tvrdavice i Podravlja... itd.

Rječit županjski čin baštine

U županjskom kraju tradicijom - starograničarskom - rječit čin potpore kulturnom i duhovnom ojačanju kreće poticajima i ostvarenjima ideja Vrbanjca, političara prof. Mateja Jankovića.

Vrlo snažno je krenuo nostalgični seoski povremenik *Tena*. Još snažnije djeluje udruga *Duhovno hrašće* u Drenovcima, javljajući se 1992. i 1993. aktualnim i jakim predavanjima te povijesnom baštinom ovijenim izložbama. Grube drvene skulpture svojoj suvremenosti izravno i izobličeno izlaže osjetljivi vrbanjski naivni umjetnik Branko Bazina, a najtamnija i najoštija moguća svjetlucanja zavičajnog obzora osjećaju i pasteli vrlo mladoga Duška Begovića.

Mila i sunčana Slatina

U Slatini krajem '91. rasterećenoj četničkoga južnoga i brdskog zaleđa, nošena identitetnim emocijama radio se postaja preimenuje u Radio Mariniansis, s, dakle, simboličnim prizivom rimskoga uljudbenog urbaniteta. A svoju identitetnu kulturnu suvremenost Slatina pretače u krhkorimne zanosne stihove glazbene skladbe, neobudničke pjesme *Moja Slatina*; očitom recepcijskom žudnjom te suvremenosti, travnja '92., iznenađuje se ugošćenjem Noisekunst banda.¹¹

Osvijetljena Virovitica

Brzo oslobođena i osvijetljena Virovitica krajem 1991. svojemu prostoru izgovara domoljubno povišeni i svečani ton triju radiodrama: Srđana Tucića, Vanje Radauša i Zvonimira Majdaka, u izvedbi virovitičkoga Narodnog kazališta. *Virovitički list* objelodanjuje dvadesetičetiri broja podlistka *Hrvatski vojnik*, a lokalni domoljubni zvuk ispjevava glazbena skupina Jeans Generacija, upozoravajući na mladost koja je

---

11. Vidi prilog 7. na str.

bila primorana ubrzano skidati jeans i oblačiti uniformu, jer je baš to bio jedini način zaštititi svoj generacijski i izvangeneracijski jeans. (Izdanje *Western Slavonia* uzorite vodičke strukture, prevedeno na engleski i izravno upućeno vojnicima UNPROFOR-a objelodanjuje IPD 127. brigade s nominalnim izdavačem poduzećem *Europrojekt*, sredinom 1992.; urednik Rudolf Brijačak, design Nenad Martić.)

Donji Miholjac i 107.

U Donjem Miholjcu radiopostaja prikuplja usmjerenost možda najvećim žrtvama rata - djeci. Tako čini jedan od bitnih gesta slavonskoga ratnog pisma, osvješčuje, naime, kao i primjerice Brođani, činjenicu da je izgradnja nacije, izgradnja identiteta nacije, a kolikogod nam se to činilo zaboravljenim podatkom, pohranjena u školske klupe, u nedirnutu prirodu dječjeg pamćenja. *Riječ je o ratu* zove se stoga njihova, poslije i na njemački prevedena, zbirka tekstova školske djece.

Sudbina Našica

Slavonski Brod tijekom 1991. biva manje izravno ratom pogođen i u to vrijeme on dijeli ratnostalnu sudbinu Našica (Našice potiču, tranzitiraju i pomažu sve ratne kulturne geste Slavonije i Baranje!!!), Donjeg Miholjca, Đakova i Požege. Našice, kao i ovdje drugi nabrojani gradovi (posebno Brod i Đakovo), osnažuju tada ostale slavonske gradove - ranjenike - borce: Vukovar, Vinkovce, Osijek, Ilok, srećom u nešto manjoj mjeri stradava Valpovština (od rušilačkih granata!), a nažalost, kasnije ali najdugotrajnije, sudbinu razaranja trpi i graničarski međutim nepokolebljiva Županja. Svaka brigada iz svakoga tog slavonskog kraja ima svoju pjesmu, ima svoj znak, ima svoju mitologiju, svoju priču. Njihovi brigadni listovi, bilteni bilježe ponešto od toga, a iskreno se nadati je da nitko nikada ne će od tih priča proizvesti bombastične proslave praznine i prizivati sjećanja na kakve karanfile u zapučku. Toj je nadi uloženi svaki gest slavonskih ratnih tekstualnih, vizualnih i auditivnih zapisa.

U Slavonskom Brodu novobudničarski¹²

U Slavonskom je Brodu, tijekom 1992. strahovito izgađanom i izbušenom, objelodanjena u prijelazu 1992. u 1993. zajednička audio kazeta svih preostalih brodskih tamburaša, rockera i popera pod nazivom *Mom Brodu ranjenom i ponosnom*, koja ponajbolje pamti vjerojatno najuspješniju ratnodomoljubnu hrvatsku pjesmu tzv. *aid*-žanra, skladbu pod nazivom *Sa sjevera i sa juga* uvjerljive i čvrsto - metalne melodioznosti. Otiskana je i istoimena knjiga s pjesmama koje potpisane ili anonimno pružaju svoj književno-amaterski i iskreni emocionalni trag domoljublja. Pod nazivom *Najljepša moja* svoju je ratnu djelatnost objelodanilo u obliku tekstova, točnije pučkih literarnih zapisa, jedno brodsko folklorno društvo. Riječ je o sublimiranim tragovima ratnog budničarstva hrvatske Posavine koje će iz skladbe vojaka također ispjevati (na kazeti uglazbljeni!) uvjereni iskaz *108-a ide dalje!* (Usporediti slučaj Požege!). Brod krajem '92. tiska knjigu *Živjeti u Slavonskom Brodu*

12.Vidi prilog 8. na str. 210.

1991/1992. Bilježi se vezanost Broda za uzsavski položaj, tako da se u priči i logično počinje od prvih avionskih raketiranja mosta u rujnu '91., a drugi se kronologijski naglasak stavlja na listopad '92. kada most konačno strada do neupotrebljivosti. Početna se vezanost uz sudbinu izbjeglica i prognanika naznačava i u knjizi *Rat izbliza* brodskog stožera CZ, od prvih pridošlih Lipovčana do uz bosansku sudbinu vezanih nestvarno grubih slika pretovarenih čamaca na vodi, kako pamti Štefica Šarčević: »nisam vjerovala da to nije film, ekran, TV, da je to naša stvarnost, naša istina«. Stanislav će Čizmek to nazvati *Zgusnuto vrijeme*.

Valpovo

Valpovo (nakon osnutka prvoga hrvatskog IPD-a, krajem kolovoza 1991., vođenog prof. Ivom Orličem) dosta dugo očekuje svoju ratnu kronologiju, ispisivanu ratnim reportažama i izvješćima Vladimira Vazdara, u rukopisu koji kroz autorski potpis i autorove novinarske zadatke (a ti su na početku rata vezani i za Vukovar i Vinkovce itd.) zapravo izlaže i sve brže prilaženje ratne sudbine tome gradiću, ako je se prati na prijelazu 1991. u 1992.

Đakovština u ratu

Đakovština u ratu kolovoza 1993. je objelodanjena knjiga ispisana rukom đakovačkih novinara (Zdravka Dean, urednica izdanja), snimatelja, kulturnih djelatnika. Podsjeća da je uz manje izravne artiljerijske napade Đakovo bilo i slavonska bolnica i oaza svih uljudbenih okrijepa, i značajno vojno strategijsko mjesto.

Đakovo je, kao i Našice te Županja, za vrijeme rata sudjelovalo u izradi i potpori temeljne popularne nove knjižnice slavonske baštine *Slavonica*, i tako je svojom nešto mirnijom pozicijom pokazalo kako je upravo to bilo i vrijeme i pozicija za brinuti se o temeljima koje se čuva i brani. Đakovo je poduprlo izlazak iz tiska knjige Nikole Tordinca, Našice Isidora Kršnjavog, a Županja Mare Švel Gamiršek. Tu su još bile i knjige Ivana Kozarca, Rudolfa Horvata i Dobriše Cesarića koje je, kao i one prvonavedene, sve izvedbeno objelodanila i uobličila već spomenuta *Privlačica*, uz pomoć književnih kroatističkih znanstvenika Pedagoškog fakulteta u Osijeku.

Za Gradišku opet novu

Za Gradišku opet novu... kazuju stihovi pjesme Evice Kraljić, u gradu koji je uz Osijek, Vinkovce i Brod u možda najneprirodnijem mogućem komunikacijski izoliranom »džepu«.

Prema riječima novogradiške slikarice Mire Sekulić najdirljiviji vizualni iskaz gradiškog vriska protiv poratnoga lošeg i zagađenog života ispisali su učenici Nove Gradiške. Nosili su slova i znakove takve kritike na svojim leđima i izložili u hodu svojemu gradu svojevrsan živi plakat.

U Gradišku također kraj 1993. donosi knjigu ratne kronologije *Nova Gradiška 1991.* Riječ je o autorskom novinarskom rukopisu dopisnika *Večernjeg lista* Franje Samardžića, što će u svakom slučaju nadopuniti svojevrstan kontekstni kroki vodič objelodanjen u drugoj polovici 1992., knjigu pripremljenu uredničkim naporom Vjekoslava Žugaja i Ante Belje, a u izdanju HIC-a i Javnog poduzeća Nova Gradiška.

Osijek - Vodič iz rata

U Osijeku se dobro sjetiti svezaka *Književne revije* 2/3 1991., te 4/5 1991., koji su (taj drugi u sklopu ugošćenja što ga je priredilo uredništvo časopisa *Dometi* iz Rijeke,¹³ tj. njihova broja 9/10/11/12 1991.) prvi u hrvatskom najšire recimo tvrde ukoričenom publicizmu reagirali na potrebu dokumentarnog pamćenja, a zatim pripremili i dva-tri svoja ključna ratna izdavačka poteza. Prije svega mislim na *Slavonsku krv*, knjigu koja naslovnom idejom istječe iz prvoga spomenutog ratnog sveska *Revije* (separat *Slavonska krv* tu ispisuju: Delimir Rešicki, Julijana Matanović, Miroslava Vučić, Goran Rem), a sadržajem iz drugog, 4/5 1991. broja; u odnosu na taj broj *Revije* nedostaju samo autorski tekstovi Stjepana Sršana i Zlatka Kramarića, koji su ih izdvojili u njihove kasnije samostalne uveske. Knjigu *Slavonska krv*¹⁴ uređuje Milan Živković (dragovoljac iz listopada 1991., iz Slatine, iz Zagreba) uz redaktorsku suradnju Branka Maleša, te portretne skice-bilješke o autorima (G. R.). U knjizi se nalazi sljedeći autorski oris: ratna kronologija zabilježena jasnim perom Daria Topića, ratni adatarani dnevnik surovoga i mučnog Davora Špišića (po njemu HNK, nakon Beckett/Ivić predstave, postavlja kultnu ratnu predstavu *Dobrodošli u rat* - redatelj Milan Živković¹⁵), te ratna fotokronologija Zdenka Pušića i Zorana Jačimovića.

Ta je knjiga otiskana u knjižnici *Čuvari buke* ratnog izdanja *Glasa Slavonije*, a istovremeno ta knjižnica servisira i magnum projekt IPD-a OZ Osijek: trojezičnu vodičku knjigu¹⁶ upućenu prvotno pripadnicima UNPROFOR-a (prijevodi: ruski, francuski, engleski). Knjiga (načinjena u samo 90 dana, preko 150 sudionika, suradnika) je pripremana autorskim načelom: od koncepcije (Sršan/Živković/Rem), intermedijalnog uređivanja (Rem, Topić), do pojedinih priloga, te ujedno predstavlja i slavonsko-baranjsku povijest i suvremenost. Nudeći i (kroz i uz njihove tekstove) također i portrete najznačajnijih mislitelja recentne sudbine Slavonije i Baranje.¹⁷

13. Taj je svezak bio neposredan povod dodjeljivanja Nagrade grada Rijeke Uredništvu časopisa *Dometi* za 1992.

14. Vidi Prilog 9. na str. 211.

15. Vidi prilog 10. na str. 212.

16. Prvi poticaji Ivica Vrkića, potom metapovijesna ideja Željana Mraka o krležijanskom bedekeru, lucidna radna rješenja Hrvoja Vidakovića, »ratnozločinačka« naslovnica Borisa Maleševića, redaktura Željke Bertić, te finalni ostvarajni gest produkcije Branimira Glavaša.

17. Vidi prilog 11. na str. 212.

Tri grba Iloka

Tri grba Iloka zapis je Bogdana Mesingera o tom gradiću koji je usprkos surovo apсурdnoj sudbini okupacije i napuštanja nastavio živjeti u brizi i djelovanju njegovih izmještenih stanovnika. Poznata Likovna kolonija Ilok doživjela je u listopadu 1992. svoj 16. saziv IN SIGNO TERRAE u Zagrebu, a okrugli stol *Ilok hrvatskoj kulturi* održan istih dana objelodanjen je kasnije zahvaljujući uredničkom naporu kustosa Muzeja grada Iloka Mate Batorovića u zbornički uvez tekstova, tada usmeno izloženih.

Priče iz Vukovara

Priče iz Vukovara Siniše Glavaševića, taj začudni naivistični humanizam usmeno kazivan posljednjih dana obrambenog života Vukovara, izravno usmeno kazivan u podzemnim skloništim autorovim glasom, a upućen tamo smještenim ranjenicima, ženama i djeci, zacijelo je najnevjerojatniji čin održanja duha ikada izveden usred bojnog polja. Dakle - literarnim sastavcima o smislu i dobru! Uz brojne knjige, izložbe, plakate i pjesme upućene tom gradu koji je upravo u danima u kojima je napokon postajao hrvatskim osjećajem, ali i srušenim urbanim tijelom, sve užasnije gubio pristup hrvatskom jeziku, ipak je samo još jednom potpuno mirno listati zanesene Glavaševićeve sastavke. Ne govoriti o njihovoj literarnoj dimenziji, nego govoriti o dimenziji njihove privatnosti, spoznaje kojom su bili zapisani.

U Nuštru

U Nuštru, krajem 1991. djeluje skupina i danas nepoznatih stvaratelja. Nije poznato u kojoj su se umjetnosti izražavali, nije poznato jesu li išta od uobičajenog sačuvali, nije pouzdano poznato nije li samo priča o njihovu zajedništvu možda i jedini njihov rad. Poznato je, tek, da su ne objelodanjujući nikakva imena sačuvali svoju privatnost. Svoj privatni gest.

Tom i takvom privatnom gestu želja je biti podsjećanjem, biti pamćenje; upozorenje bilo kojoj *zabuni* proizvodnje monumentalističkih prazno svečanih manifestacija. Objelodaniti treba samo autorski potpisan rad, sačuvati pojedinačno, svoj mode/jeans, svoj gest. To i braniti.

PRILOG 1.

NADA PRKAČIN: *TAMO GDJE NEMA RATA*, knjižnica Mali dukat, Slavonska naklada Privlačica, Vinkovci 1992.

Sjećanje na sada i kompilacijska smrt. To je jedan pošten roman. Poštenih namjera, poštenog autora. Nijedan redak zapisan u knjizi Nade Prkačin ne možemo otkriti kao krivorijek ili kakvu neupućenost (literaturno, tj. lektirski upućena je transparentnijim tekstovima, gotovo bestselerizmu!).

Već ove tvrdnje pokazuju pokušaj bavljenja istinom u iskazu novinarice autorice romana *Tamo gdje nema rata*. Takav si je kritičarski naivizam dopustiti iako nimalo nije dvojiti oko jasnoće i uočljivosti toga naivizma. Otkuda naime ideja baviti se istinom? Ispada li nešto posve nevjerovatno: Znamo je? Ni autorica, niti njezine u knjizi zapisane riječi to ne tvrde. No je li to dakle razdvajati autoricu od njezinih redaka?

To svakako. Premda sve uvodne, odjavne i predgovorne riječi te knjige navode na činjenicu izrade romana od stvarnih reportažnih tonskih zapisa jedne radijske novinarice koja se zove Nada Prkačin.

Želja je napisati da su ti knjigovni retci napustili svoga autora i sada neopozivo traže novoga autora u moralu svojega i svakoga daljnjeg vremena. Traže autora u sjećanju svoga sadašnjeg, još izreferiranim zbivanjima bliskog vremena, i tako čine manji paradoks: potiču sjećanja na sada. To međutim dovodi i novi čitateljski problem na scenu recepcije. Tko će se tim romanom moći sjećati toga paradoksalnog sada točnije: kojeg će se njegovog dijela moći sjećati tko?

Na ovakvo razmišljanje izravno navodi ovitkovni zapis Branka Kune: »Sada se vidi tko je tko, česta je bila izreka labirintskog prostora podrumske i rovovske civilizacije Osijeka, a vjerovatno i svih drugih bolnih hrvatskih postaja, a povijest nas uči i križnog puta. S neiskazanom moralnom prosudbom svega što je izrečeno, autorica stvaralačkim postupkom oduzima pravo čitatelju na ravnodušnost.« Značajno je zapaziti, uočiti Kuninu tvrdnju o »neiskazanom moralnoj prosudbi«, dakle složivši se s njom tom tvrdnjom istaknuti je: riznica nekoga kasnijega sretnog hrvatskog zaborava moći će se tom romanu navraćati bez odbojnosti spram moguće sočrealnog idealizma, didaktički izgalamljenog. Nada Prkačin izlaže traumatski realizam, svijet jezične pustoši. Svijet koji (iznova) uči jezik svoje vlastite sudbine. Jer, kreće iz potrebe i želje svjedočiti. Pa zapravo uči iz vlastite sudbine. Sviješću o potrebi i upitnoj također smislenosti svjedočenja taj svijet znači istovremeno i uči jezik svoje sudbine i uči iz nje. Kada čini ovo drugo tada, međutim, neupitno ostaje u svojoj sudbini...

Kako pokazuje i sam tijek romana, to ostajanje u svojoj sudbini izgrađivalo se iz razlike: spram onih koji su odstupili od moguće i njihove takve sudbine i onih koji joj pristupljaju, te napokon onih koji joj izravnijim zlom žele uskratu.

Tako to se i vidjelo tko je tko, jer se u samorazgledanoj svojoj zajednici ustanovilo gdje su frontovi: i oni tjelesno-oružani (spram napadača, četnika, ex JNA) i oni društveni (»Zagreb«, poznatiji kao »središnjica«, tj. hrvatska vlast loše organiziranosti u ratnim uvjetima još poznatiji kao »pobjeda nad JNA« ili čudo u diskurzivnim čarkama) i već spomenuti moralni (oni koji su otišli/oni koji su ostali). Taj posljednji prvi će pak gubiti jasnoću, i to se neizravno ali samosvjesno predviđa u onom sada.

Iskaz: »Sada se vidi tko je tko«. Iako se taj sada u prvi tren uspostavlja prema prošlom vremenu (u kojem se NIJE znalo tko je tko!), u njemu postoji i nedefinirana, ali gramatički upravo otvorena izravna razlika prema sutra (u kojem se ponovno NE ĆE ZNATI tko je / bio / tko!). A i nju ubrzo društveni frontizam počinje dekodirati upravo iz jučer - iskustva. Tako se uspostavlja vrijeme u kojem se samo živi, a kada se to življenje kuša opisati onda se rabi jezik, nužno jezik - jučer i svjesno ili nesvjesno iskazuje već iskodiranim - tragično sutra, sviješću o ukinutom, već osporenom sada, izloženom višestrukoj opstojnosnoj uskrati.

Vrlo ubrzo ratna sudbina onih koji su ostali sprema u podrazumijevanje čistu razliku

spram suprotne strane oružanog fronta, a najtežim ranjavanjem počinje osjećati prestrašenost praznine iza sebe, grad kojeg nema, koji je »pao« iako nikada nijedan oružani protivnik nije i ne će proći kraj njih.

I na kraju je reći ono što se svo vrijeme odgoda reći, iz nekog također naivnog uzmicanja od crne boje koju je roman uistinu izlio. Dakle: to je roman koji spaja naivnost i moralnost i pokazuje da im je smrt najbliža. Promotri li se odlike izraza što se u ovom romanu spajaju, uočiti je surovu podudarnost sa, uostalom, danas, još uvijek, sa svojim sjećanjima.

Izraz toga romana inadekvatan je spoj zamišljenoga srednjoškolskog sastavka, krimića tvrdog kuhanja, literaturnog patosa (Remarque) mudrih bestselera, i ponajviše pozorne repotraže. Ta se reportažna dimenzija oprema različitim (inače u konkretnom poslu zatumljenim) i nesnimljenim osjećajima čovjeka-žene-izvjestiteljice i u tom se dijelu, tj. sloju romanesknog štiva i pohranjuje sama književna, prikriveno ispovijedna, noseća tkanina literarnosti ovoga romana.

Koliko god prvi opis izraza romana *Tamo gdje nema rata* ispisivao i blažu pokudu, on je prije svega i još jednom tvrdnja da vrijeme u kojem i o kojem je Nada Prkačin pisala nije niti imalo svoj izraz. Imalo je samo tragičan usud i mogućnost što rutiniranije biti zapisano ili neposrednim novinarskim izvješćima, ili neposrednim vojnim naredbama. U, dakle, radionicama porabe jezične sposobnosti denotirati, faktografirati. Ili jezikom zadavati izvršenja, ili o izvršenom izvješćivati.

Sve dok sav taj jezični kompleks ne bude povijesno poznat, i u jednom i u drugom svom tijeku, dotad će vjerodostojnost toga vremena bitno čuvati isključivo autorske knjige, zapisi prvog dijela toga tijeka. Knjige poput romaneskno pohranjena i uobličena niza reportaža u potpisu Nade Prkačin.

Premda u surovoj povijesno dokumentarnoj kasnijoj analizi ta svjedočenja često imaju tek poziciju usmene predaje, njihov trag kritičnosti i individualnosti bogato će nuditi jake jezične korekture pismenim čitateljima neke tada sadašnjosti!

Potragu je smrti taj reportažni tijek pratio i na koncu uvezao i u dvostruku autorsku smrt: jedna je od najčešćih riječi koju Nada Prkačin upotrebljava, riječ koja slabo indicira privatnost (kao jedinu zapravo stvarnu gestu) u ovjeri spomenutog kolektivnog frontizma »onih koji su ostali«. Riječ *tužno* supstituira riječi *smrt*, *umiranje*, *pogibija*... Tu je zamjenu ostvarila privatnost. Ona je najteže preživljavala u takvu vremenu bez jezika, ali se u navirućim gestima krhko naznačavala, žudeći stalno svoje pojedinačnosti, samoće i zatim puno zaboravnijega i metaforičkog umiranja, no što je ono djetinjasto, ali i često (! i !!) surovo stvarno umiranje kakvo nudi završetak romana *Tamo*. Što može književno-kritičarski diskurs pred činjenicama koje pamti taj roman? One u posljednjem poglavlju kompilacijski pucaju u pokretanju iskidanog filma magnetofonske vrpce svijesti gl. lika, u njegovoj kompilacijskoj smrti.

Na naslovnici knjige gledamo pusti barikadizirani kolosijek, fotografiju praznine Gorana Pichlera, a predgovor piše Berislav Filaković. Knjiga tako otkriva i još jednu dimenziju ratne medijske mobilizacije: jer novinarici Radio postaje Osijek predgovor i pogovor i lektorski posao rade kolege novinari. Takve su uže kontekstne samomobilizacije paradigmatki dosljedno presudni činitelji u svim vidovima slavonske ratne istine, obrane.

I što još važno napisati o romanu u toj knjizi? Pojavljuje se u vrijeme kada je prošlo godinu i pol dana od zbivanja koja su proizvela i te (literarizirane) reportaže.

Slavonski i baranjski ratnici i dalje ginu, čak i u pasivnom stražarenju na ovom slavonskom frontu na kojem globalnim jezikom navodno više nema rata. Ubijaju ljude, rekla mi je jednom književno istraživačka kolegica Ružica.

PRIOLOG 2.

ROMAN LATKOVIĆ, *PAVANA ZA UMRLU DJEVOJČICU*, knjižnica SKUC B, SKUC Osijek/Vitagraf Rijeka, Osijek 1991./Rijeka 1992.

Postoji mnogo knjiga koje su zbog rata promijenjene sudbine.

Potpuno pouzdano znam da je takva jedna knjiga zbirka pjesama *Die, Die My Darling* Delimira Rešickog, zbirka koja je morala zaokupiti svakog iole ozbiljnijega književnog kritičara i prikazivača recentne knjigovne poetske proizvodnje u Hrvatskoj. U svakom slučaju ostaje nam taj i takve recepcijske izmake nadoknaditi, bez obzira na bonton datacijskog profila, te pisati o knjigama koje možda nose i starije datacijske oznake, a zahvaljujući našim svemoćnim tiskarima pojavile su se sasvim uobičajenim kašnjenjem i ostale u zakuhavalračkom ratnom kovitlacu bez recepcijske sudbine.

No sreću nam mogu proizvesti ne samo takva spašavanja knjiga, nego i knjige koje su se posve neokrnute tematikom svoje zbilje vrlo ozbiljnom književnom namjerom pojavile i usred rata i usred gradova koji su doslovno gorjeli. Takav je slučaj Latkovićeve knjige koju suizdaju osječki SKUC i *Vitograf* Rijeka početkom 1992. i to zbog izričite želje autora. On je, inače, pred Novu 1991., kao novinar boravio u Osijeku i tamo usmeno prikazao željenom osječkom izdavaču svoj rukopis, oko kojega nije bilo nikakve dvojbe. Rukopis je izdavač prihvatio, čuvši kako jedan postbudišijanski roman dolazi do nužne javnosti, roman koji se spram Budišine estetičke paranoje i reducirane prostornosti postavlja specifičnom shizofreničnošću i nesuzdržanim radosnim samosažaljenjem, kraće-iskaznom spotoverdinamikom.

PRILOG 3.

STANKO ANDRIĆ: *POVIJEST SLAVONIJE U SEDAM POŽARA*, knjižnica Gordogan knjiga 1, SC PRESS, Zagreb 1992.

Pošto u ovom nizu bilježaka zapravo prikazujemo knjigovni obzor koji je Slavonija u 1991./1991. ili načinila ili imala prilike uz velike napore recipirati, te pošto pametnom čitateljskomu sladokustvu ima mjesta sklanjati se i u retke Andrićeve knjige, zabilježiti je i njegovu knjigu *Slavonija u sedam požara*. Ovdje je odmah u strategiji nastupa knjige zanimljiva bilješka na koricama koja ističe da autor (inače dvadesetpetogodišnji klasičar iz Strizivojne) osobito drži do činjenice da je knjigu završio godinu dana prije izbijanja rata, te nam već postavlja barem dvoupitno raskrižje: je li mu to značajno jer se smatra anticipatorski ozvučenim ili mu je to važno iz potpuno drugih razloga. Čak suprotnih kojima pristojno i diskretno napominje da ne želi od stihla *Slavonijo, zemljo plemenita* parazitski prisvojiti natpis Tržnica, a što su nam nažalost kroz nevjerovatnih šezdesetak naslova zbog ratnih knjiga mnogi beskrupulozno napravili.

Povijesnost kojom se Stanko Andrić bavi u svojoj knjizi samo je nježno ljubavno vezivno tkivo koje služi raspoloženomu diskursu za potkrijepu vlastite ionako pouzdane vjernosti, koja je međutim ponajviše naklonjena metaljubavi, bez obzira na vezu.

PRILOG 4.

HRVATSKE OČI - ZBORNIK RADOVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA I VINKOVAČKIH RATNIH FOTOGRAFA, Privlačica, Vinkovci 1992.

Mali div (s navodnim ili bez navodnih znaka), izdavač iz Privlake, za vrijeme se rata smjestio u galerijsko-arheološki prostor Poslovnog kompleksa Terme u Vinkovcima, i tamo je isproizvodio nevjerovatne količine tiskanog materijala za potrebe predstavljanja činjenica o ratu na vinkovačkom području.

Velika količina toga je zapravo izravno propagandnog smisla i to je u prostoru medijskog konsenzusa sasvim prihvatljivo. Međutim, niti je hrvatska medijska strategija doista počivala na realnoj obaviještenosti barem nekakve mobilizirane središnjice niti je mobilizirani odašiljatelj »s terena« mogao dobiti od takve »središnjice« signale o tome kakve vrste obavijesti i u kojem obliku ponajviše treba odašiljati.

Premda sam zapravo htio i nešto nježno Vinkovcima prigovoriti, moram istaknuti da je taj grad u medijskom smislu možda najveća žrtva rata za Hrvatsku, jer je u prvom dijelu rata obavljao teški, tužni i složeni servis za Vukovar, a nakon pada Vukovara, pažnju je naglo, iako ni približno dostatno privukao veći, za naše središnjičke medije ipak uočljiviji grad - Osijek. I

tako. Međutim, u knjigovnoj produkciji Vinkovci su se javili prvim dokumentarno - propagandnim proizvodom već krajem devedesetiprve.

Knjiga bogatog fotomaterijala, što je bilo najvažnije, zvala se *War pictures, Slike rata*, dakle, i bila je formata A4, 72 stranice, designer Dubravko Mataković, kunstdruck papir, a tiskara neka kojoj i nije trebao rat i spaliti ju jer je mnoge fotografije ionako zagorila do zamalo oštih neprepoznatljivosti.

PRILOG 5.

MLADEN KEVO/DARIO HEĆIMOVIĆ, *TEKSTOVI/FOTOGRAFIJE: Rat za Hrvatsku - istočnoslavonska ratna kronika*, Vinkovci/Osijek 1992.

Knjiga Mladena Keve i Daria Hećimovića načinjena je od četiri glavna dijela.

Prvi dio knjige sastoji se od šest tekstova. Prvi je sama posveta knjige Siniši Glavaševiću. Drugi je tekst Daria Topića o tekstovima Mladena Keve, tekst pod nazivom *Okomica do neba*, tekst koji eksplicira svoje dočitavanje složene književne poslanice - separata što su ga književnici Osijeka preko Ivana Kozarca početkom rata prenapisali u svojevrsnu novu *Slavonsku krv* (to će se »angažiranje« naziva *Slavonska krv* nastaviti i dalje, što šire naznačava prikaz cijelodnevnice knjige...), eksplicira to svoje dočitavanje na beskompromisnom dijelu ratno novinarskoga slavonskog pisma - dijelu ispisanom rukom Mladena Keve.

Treći tekst u prvom dijelu knjige napisala je Miroslava Vučić, također suautor separata - poslanice *Slavonska krv* te sudionik ratnodokumentarističkoga slavonskog (osječkog) projekta: *Dokumenti, 27. lipnja raskrižje na Klajnovoj*, odnosno pripadnik djelatnog sastava intelektualne energije Noise Slawonische Kunst koja je spomenuti dokumentarizam založila kaovoj i svojoj kulturi dat samozaštitni promišljaj, promišljaj koji onemogućuje i kritizira sasama precizno: narudžbeno pisanje, stvaranje (osobito povijesti) u bilo kojem »realnom« smislu. Taj se tekst zove *Osviješteni komentar buke* i već tim naslovom »pokriva« smisao koji sam predložio kao svoj pristup značaju posla pametnog objektivna drugog autora knjige Daria Hećimovića, osamnaestogodišnjaka iz Osijeka koji pak velik dio svojeg posla obavlja uz vinkovačko-vukovarski rad i Mladena Keve, inače *Glasova* dopisnika iz Vinkovaca.

Tri su posljednja teksta u prvom dijelu knjige bilješke, tj. tekstovi Mladena Keve, tekstovi koji obraćanjem čitateljima knjige, te Siniši Glavaševiću i »Mojim Vinkovcima« sažimlju i određenu po/est/etiku tekstopisca knjige *Rat za Hrvatsku*.

Drugi dio knjige opsegom je 138 stranica te, inače golemoga neubičajenog formata (tiskari bi rekli B4) knjige i sačinjen je od kraćih novinarskih oblika koji udovoljavaju naslovnoj zamisli poglavlja: *Ratna kronika*. Prvi je tekst datiran 9. kolovoza 1990. i piše o prvom velikom mirkovačkom okupljanju SDS-a, da bi drugi tekst bio napisan onoga dana kada su hrvatski policajci izmasakrirani u Borovu Selu, a zatim slijede gotovo dnevne zabilješke sve do zaključenja knjige, tj. do kraja ožujka 1992.

U trećem dijelu knjige nailazimo na opširnije novinarske žanrove kojima Kevo zahvaća spomenuti vremenski dijakronijski prostor. Posebna je zanimljivost tada uglavnom zatajeni press - saziv šefa obrane Vukovara - Jastreba, u kojem on desetak dana prije pada grada jasno naglašava da je metropolina (Zg!) pomoć nedostatna, ali također da nije istina da je upitna. Itd. Datirano 3. studenog 1991.

Četvrtim dijelom knjige možemo nazvati fotokronologiju toga dijela slavonskog ratišta, kronologiju načinjenu kroz stotinjak fotografija Daria Hećimovića uz nekoliko gostujućih snimaka drugih autora.

U knjizi se nalazi i nekoliko faksimila, odnosno dokumenata određenih češće privatno tragičnih sudbina negoli službenih (a i takvi postoje) tijekom rata.

S nekoliko karikatura u knjizi se pojavljuje i kulturni vinkovački striper, inače autor naslovnice i designa knjige, Dubravko Mataković.

PRILOG 6.

DUBRAVKO MATAKOVIĆ: *I JOPE PROT PICTURES- PTERODAKTILIČARSTVO ZA POČETNIKE*, Vladimir Nazor Sisak + IPD 3. operativne zone + B - GRAF Zaprešić, Sisak 1992.

Prije pojavljivanja stripa u tako neobičnom i sjajnom koproduciraju kakvo možemo odčitati u nazivlju izdavača stripa *Pterodaktiličarstvo za početnike*, Dubravko Mataković je prvi ratni svezak *Prot pictures* objelodanio u posebnom broju strip magazina *Patak*, izdanja koje nosi dataciju 1991., ali je u Osijek stiglo u »debeloj« 1992. i to samo nekoliko dana prije stripa čije smo faktomarginalije nadnaslovili ovoj bilješki. Dakle, nekako u rano ljeto 1992. Dubravko je Mataković svakako stripovski autor kojega nije potrebno ni pokušati uspoređivati s bilo kojim drugim u povijesti hrvatskog stripa, premda bih ja rado spomenuo neusporedivog Andriju Maurovića.

Mataković je svoj underground-standard, prepoznatljiv već po jakovitijevstvu u načinu prepunjavanja kadra, u ovoj ratnoj fazi približio ponajviše standardima crteža iz stripa o Alanu Fordu, i moglo bi se reći time zadovoljio izrazito omasovljenje recepcije kao i bezumno približavanje te protrčavanje zbilje njegovim crtežima tj. njegovim stripovima i to u dijelu njihove najapsurdnije destruktivnosti. Autor međutim bespogovornog strip-trasha, kako zapaža kolega Delimir Rešicki u nekoliko navrata.

PRILOG 7.

NOISE SLAWONISCHE KUNST: *NOISE SLAWONISCHE KUNST*, SKUC Osijek 1992.

Rock kritika i publika prepoznale su u skladbama glazbene skupine Noise Slawonische Kunst činjenicu o teksturi koja jedina u Hrvatskoj ima pravo nositi naziv ratnog rock albuma. Većini je kušatelja glazbene domaće proizvodnje poznata priča o toj skupini. Sačinjena je od članova sedam različitih glazbenih skupina koje su početkom rata prestale postojati, odnosno, jasnije pisano, te su se skupine razišle u kojekakve Londone, Zagrebe, Kninove i Amsterdame.

Stoga su ovi glazbenici na poziv fanzinske kulterske (književne, prevodilačke, filmske) energije zvane Noise Slawonische Kunst, a koja je u predratnom periodu pod tim imenom - dosjetkom poticala slojevitom nezavisnu gradsku kultersku scenu, odlučili zabilježiti svoj zvuk pred nekolicinom Valentinovaca, u samo nekoliko zajedniških svirki-vježbi, i u takvom ga jedino mogućem - ranjivom obliku izložiti ostaloj Hrvatskoj i inozemstvu. Priča je dalje opširna, premda je obavljena u svega desetak dana izbjivanja izvan Osijeka, tj. Slavonije, a sastoji se i od koncerta u Zagrebu na kojemu je zabilježen i ovaj dokument - ploča - album o kojem ovdje zapravo pišem.

Zanimljivo je istaknuti da su ovi glazbenici iznimno različiti, te su i proizveli i takav glazbeni sklop, sa brojnim, očekivalo bi se, međusobno isključivim odlikama. Dokazali su, međutim, da znaju što znači svoja autorstva supostaviti, a ne nužno suprotstaviti.

PRILOG 8.

ZDRAVKO LUBURIĆ: *RIJEČI KOJE SAMO VJETAR PRISLUŠKUJE*, folklorni ansambl Brod/književno društvo Berislavić, Slavonski Brod 1992.

Brod svojim kultur pozorom brzo reagira na ratno ranjenu hrvatsku suverenost. Nešto kasnije od istočnih slavonskih gradova rat ga počinje zaokupljati onim najtvrdim razlozima - urboćidom. U tom prvom dijelu rata on je, kao prvo, dobrovoljačko jako središte, potom je slavonska ratna bolnica, te zatim humanitarno - tranzitni punkt u čemu je posljednjem stjecajem bosanskih okolnosti najopterećeniji slavonski grad. Dakle, s ipak nekom prvotnom odgovodom spram barem neposredne ugroze Brod ukazuje dostatno snage objelodaniti sredinom '92. i zbirku pjesama. Objelodanjuje autora u jednom dijelu izrazito posavsko-slavonskog životopisa (rođen u Pakracu, živio u Ivankovu pored Vinkovca), a u drugom dijelu, onom iza '69., iseljeničke sudbine (odlazi u Njemačku u Remscheid). Riječ je o Zdravku Luburiću, čiji je slučaj to zanimljiviji što on pripada priči koja je osobita pojava u hrvatskoj književnosti posljednjih godina. Naime, *nakon prvih demokratskih izbora* i uspostave samostalne hrvatske

vlasti u Hrvatsku se postupno i fizički, a pogotovo recepcijski, vraćaju brojni hrvatski autori iz dijaspore. Način njihova prihvaćanja nije jednomislen i izazvao je brojne polemike jer je nedvojbeno otvoren problem njihova uklapanja u tijek matične književnosti: nekomuniciranje s maticom, ali i komuniciranje s inoknjiževnostima, notorniteti su toga problema. Knjiga pjesama Zdravka Luburića može biti polazište i poticaj misliti o tome čak i u ratno glasnom vremenu. Luburić tomu razmišljanju pruža sljedeće elemente: izravno se naznačava da je on dvojezičan autor, pa se u knjizi i tiska dio pjesama, pored hrvatskoga, i na njemačkom. Arhaično epitatoničan u postimeničkoj pridjevskoj inverziji slikama trošne egzistencijalne lošine gdjekada dodaje izravnu domoljubnu skrb, uzdignuta tona gradi jasne simbole proturatna prosvjeda, humanistično piše medijski isprostituirani iskaz: Deutschland, Danke!

PRILOG 9.

DARIO TOPIĆ/DAVOR ŠPIŠIĆ - TEKSTOVI, ZORAN JAČIMOVIĆ/ZDENKO PUŠIĆ - FOTOGRAFIJE, SLAVONSKA KRV, knjižnica Čuvari buke Glas Slavonije, Osijek, 1992.

Zajedno s *Vodičem iz rata* i *Ratom za Hrvatsku*, knjiga *Slavonska krv* predstavlja izdavačke pothvate ratne Slavonije. Ta su čuda međutim sasvim materijalni i najkonkretnije govoreći riječ je o vrlo opsežnim i temeljito pripremljenim knjigama, kojima se najobjektivnije ne može prigovoriti niti uistinu postojeće pogriješke.

No, bez daljnjeg hvaljenja napisati je i kronologiju nastanka knjige: u prvoj je sažetijoj varijanti otiskana u broju 4/5 *Književne revije* (gostujući broj kod riječkih *Dometa* 10/11/12 1991.). Ovo je zanimljivo napisati jer grafički identitet knjige i duguje već tom susretu dvaju stalnih grafičkih rješenja tih dvaju časopisa, gdje je format *Dometa*, a odnos margina i glavnog teksta *Revijin*. Suurednički knjigu potpisuju Branko Maleš i Milan Živković, koji potonji je mladi urednik sudjelovao i u realizaciji već spomenutog *Revija-Dometa* izdanja.

Sam naslov preuzet je, to jest angažiran iz književnog separata što su ga u prethodnom broju *Književne revije* (2/3 1991.) bili priredili Delimir Rešicki, Julijana Matanović, Goran Rem, te sveukupno uredništvo *Revije* i Noise Slawonische Kunsta, a koji separat posvećuje svoje tekstove autoru istoimene zbirke novela iz 1906. Ivanu Kozarcu.

Prvi dio knjige.

No, dakle, knjiga doseže 408 stranica. Prvih dvije stotine stranica naslovljenih *Šah na 25 polja* potpisuje Dario Topić, a predstavljaju ratnu kronologiju od predborovskih događaja, pa do predvensovskog stanja (tu se misli na dane pred potpisivanje sporazuma uz posredovanje Cyrusa Vancea, 2. siječnja 1992. u Sarajevu). Kao što je komentar iz predborovskog perioda anticipiranje prebrzo dolazećih ratnih zbivanja, tako je i pretposljednji tekst Daria Topića, napisan krajem prosinca 1991. naslovljen *Agonija ponavljanja*, također iskusno predviđalački tekst o slijedećim i širećim ponavljanjima koja se još može nazvati i repetiranjima.

Drugi dio.

Premda formalno drugi dio knjige pod naslovom *Dokumenti* počinje na 230. stranici, moj je prijedlog dijelom ovoga poglavlja čitati i interview koji započinje tridesetak stranica ispred DT/DŠ-a s Branimirom Glavašem, objavljen u ožujku 1992. Ostali sadržaj odjeljka *Dokumenti* je raznolik: popis prvih naoružanih postrojbi obrane Osijeka, prepiska s dijasporom, naredbe iz ključnih trenutaka obrane grada itd.

Treći dio.

Treći je dio knjige ratni dnevnik bez datuma Davora Špišića naslovljen *Provjetranje kaosa*, a počinje na 286. stranici te završava na 375. Ti su njegovi zapisi različitog opsega i njihovu se literariziranost može odčitati i kroz uočavanje oblikovne strukturiranosti, za koju se može zapaziti kretanje od crtice do kratke uokvirene novele, gdje je svima zajednička izvjesna sintaktostilistička tamnost.

Četvrti.

Četvrti dio knjige zanimljivi je mali glosarij *Osobe, mjesta i pojmovi*, poglavlje je knjige

koje ukratko predstavlja priču o ratu. Ekstrahirana propedeutička jednostavnost, koja pak nije žrtvovala preciznost, te hipotetičnu mogućnost biti uvodnik knjizi.

U tom se dijelu knjige pojavljuje i još jedan tekstopisac, mladi ratni izvjestitelj *Glasa Slavonije* izrazito žestoka i raščlambena pera, Bojan Divjak, koji inače i u periodu glavnourednika Daria Topića (Topić zbog glodurstva reducira svoja pisana pojavljivanja) postaje autorom ključnih strateških tekstova dnevnog *Glasa*, prevodeći sumnju na jezik pametne pozitivno misleće energije.

Peti.

Petim dijelom knjige čitamo dvoautorski tijek fotografija kroz cijelu knjigu. Fotografije Zorana Jačimovića gušće susrećemo u prvom dijelu knjige jer je i tijekom fotografija poslanagan kronologijski tako da se također prilazi konceptu kakav je načinjen u prvoj, *Revijinoj*, časopisnoj inačici kronologije. Tamo je foto-faktografiju u kronologijskom smislu, nakon ranjavanja Zorana Jačimovića nadopunio Željko Lončar, a u ovoj knjizi na tom mjestu Zdenko Pušić samo dvostruko (!) pojačava svoju prisutnost, ali je prisutan i, dakako - njegove fotografije, i svo vrijeme (kroz knjigu) izlaganja fotki prvog autora (preciznije: Jačimovićeve fotografije pokrivaju svibanj i lipanj 1991. »same«, a zatim se priključuju i Pušićeve - krajem lipnja).

Šestim dijelom, možda.

Možda bi se šestim dijelom knjige mogli nazvati kratki prikazi-portreti profesionalnih i ratnih sudbina četvorice autora, gdje se nailazi i na jedan od upita koje su si umjetnički-medijski djelatnici sudionici rata za Hrvatsku sami znali postaviti: što učiniti s vlastitom sviješću o svojoj poziciji kao osoba - dokumenata.

Sedmi, možda.

Mudri ekstrakti tekstova, prijevodno otiskani u bočnim marginama, instruktivno zbijani u ključne komentare - izborom urednika Branka Maleša.

PRILOG 10.

DAVOR ŠPIŠIĆ: *DOBRODOŠLI U RAT*, HNK Osijek, travanj 1992., (Dramatizacija Davor Špišić- Milan Živković, redatelj Milan Živković)

Predstava *Dobrodošli u rat* načinjena je prema Špišićevu dnevniku bez datuma *Provjetranje kaosa*, bjelodanjenom u četveroautorskoj dokumentarističkoj knjizi *Slavonska krv*. Osnovnu dramatizaciju teksta obavljao je sam Špišić, dok je završno dramatizacijsko skladanje izvršio redatelj predstave Milan Živković (kojemu je to bila, eto nevažna kuriozuma, diplomatska predstava), uplićući u teksturu i dijelove tekstova suknjigovnoga (iz *Slavonska krv*) i sunovinskog Špišićeva kolege Daria Topića, a čineći to kako bi supostavio adatacijsku strukturu *Provjetranja kaosa* kronologičnosti preciznog Topićevog pisma. I nisam siguran nije li upravo zbog dijela Topićevog teksta kojim predstava i završava intendant HNK izbjegao odvesti predstavu izvan Osijeka iako je bilo za očekivati da ta predstava nakon premijere odigra u sljedećih trideset dana barem isto toliko turnejskih izvedbi. Predstava je značajna jer je usred rata izrekla savršeno savjesnu i bezobzirnu art-psovku svakom pokušaju partizanstine i ratnoherojske euforije, otklonila je mogućnost postaviti bilo kakav socrealistički zahtjev osječkoj i slavonskoj kulterskoj samosvjesti. Realni traumatizam umjesto budničarstva, trash nasuprot monumentalizmu, dignitetno luzerstvo nasuprot trijumfalizmu.

PRILOG 11.

GUIDE OUT OF THE WAR - SLAVONIA AND BARANYA 1991/1992, knjižnica Čuvari buke, Glas Slavonije, Osijek 1992., urednička / konceptijska retrobilješka

Doslovno, na koncu: 336 stranica + zemljovid Istočne Slavonije s crtom fronta na dan 3. siječnja 1992. tj. na dan stupanja na snagu sarajevskoga ili Vanceova mirovnog plana), dovede do tiskarske faze u svega 35 dana (od 15. ožujka do 20. travnja 1992.

Za mjesec i pol dana od predaje tekstova u tisak knjiga je bila gotova (tehno fakti: format

36 x 11, full color, plastifikacija).

Nulti dio knjige sastoji se od uredničkog predgovora i pjesme *Guards*, tj. slovnog teksta pjesme ratnog dark 'n' garage-sastava koji je nastupao pod nazivom Noise Slawonische Kunst i, za razliku od svih drugih hrvatskih glazbenih ostvaraja, odlučio se zapisati traumatsko i iskreno ratničko iskustvo bojama koje nisu simplificirano-budničarski angažirale svoj osnovni rockerski poriv, nego ga zalagale za novobučni glazbeni znak Slavonije, znak koji svojom baštinom izravno shvaća i Ivana Kozarca, ali i Jacquesa Attalija i Petera Handkea, kao i Stevena Albinija, znak koji bespogovorno razgrće svoje vlastito iskustvo rata i vrlo rado ga se odriče puno prije bilo kojega unovčenja sudbine. Prvi dio knjige u nešto opširnijim sintetičkim tekstovima izlaže sedam ratom aspektualiziranih uvida u sadašnjost i prošlost Slavonije i Baranje. Poanta toga dijela knjige je u razumijevanju suodnosa dvaju od spomenutih sedam tekstova: teksta *Povijest Istočne Hrvatske* (dr. Stjepan Sršan) i teksta *Tradicija slavonske kulture je suvremenost* (mr. Julijana Matanović). Ova dva teksta nude odčitavanje identiteta našeg podneblja, identitetnosti čije potom pravno ustrojstvo, vrste susjedskih ugroza itd. (o čemu kazuju ostali tekstovi toga prvoga dijela knjige) zadobivaju ozbiljno i uvjerljivo potkrijepljenje jer je očito u Slavoniji riječ o podneblju koje SE zna misliti.

Drugi dio knjige.

Prvi se dio knjige zove *Slavonija i Baranja u ratu*, dok se sljedeći naziva *Gradovi Slavonije i Baranje*. U tom drugom dijelu *Vodič* štuje žanrovski zahtjev te predstavlja slavonske i baranjske gradove u zemljopisnom poretku od Istoka prema Zapadu, te započinje Ilokom i Vukovarom, a završava Novom Gradiškom. U zaokupljenosti ratnim ali i osnovnim sudbinama pojedinih gradova *Vodič* je poglavito usmjeren na istočni dio ovoga područja i u tom nas smislu upozorava i urednička napomena dodana Uvodniku. Ona kaže: »Vodič se bavi poglavito istočnom Slavonijom i pretpostavlja postojanje odgovarajućeg paralelnog vodiča zapadnoslavonskim prostorom, čija je sudbina ratno vezana naglašenije s izvanslavonskim hrvatskim gradovima. Samo smo u općim tekstovnim dodirima prilazili sudbinama općina-gradova izvan Slavonije, i to u slučajevima mjesta koja su ionako bila slavonska u starijem i širem smislu.«

Treći se dio knjige naziva *Nepotpuni résumé*, a sastoji se od teksta *Nepotpuni résumé razaranja izazvanih ratom u Slavoniji i Baranji*, zatim teksta *Kratak popis osoba osumnjičenih i optuženih za ratne zločine* (ponajviše vezano uz sudbinu Baranje).

To poglavlje, kao i cijela knjiga, završava kvadratima postmodernog stripera iz Vinkovaca Dubravka Matakovića.

Četvrtim se dijelom knjige čitaju povijesne mape i fotografije gradova i sela prije razaranja.

Petim se zatim dijelom knjige odčitavaju mape ratnih front razgraničenja i stupnja oštećenosti pojedinih dijelova gradova, kao i fotografije koje to dokumentiraju.

Šestim se dijelom knjige čitaju vizualna i bilješkovna dokumentiranja intelektualnoga, tj. užekulterskog odgovora na zbiljnost rata.

Sedmi dio, odnosno - nadostavljanje šestomu, bilješkovni su portreti autora pojedinih tekstova, koji, dakle, predstavljaju istaknutih tridesetak od najuglednijih slavonskih intelektualnih fightera 1991./92.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE SLAVONSKOGA RATNOG PISMA

Poezija

1. Marijan Almaš, *Drugi put Vukovar*, Vinkovci-Vukovar, 1993.
2. *Dom od paljevine*, Vinkovci, 1994.
3. Đuro Kuveždić, *Crni dani*, Vinkovci-Ilača, 1994.
4. Viktor Lukačević, *Raskrižje kaosa*, Vinkovci, 1993.
5. Marko Oršolić, *On*, Vinkovci, 1994.
6. Tea Gikić, *Bez pucnja*, Vinkovci-Osijek, 1993.
7. Bogdan Mesinger, *24 dana rata*, Osijek, 1992.
8. Kornelija Pandžić, *Čuvar praga*, Zagreb-Osijek, 1995.
9. Zdravko Cicvarić, *Životom protiv života*, Đakovo, 1994.
10. Ružica Elez Lazarov, *Potraži me u mojim pjesmama*, Đakovo, 1994.
11. *Suze boli - za slobodu*, Našice, 1992.
12. Stanislava Čarapina, *Plaćite oči moje*, Slavonski Brod, 1993.
13. Stjepan Dujmović, *Brođanka*, Slavonski Brod, 1993.
14. Zdravko Luburić, *Riječi koje samo vjetar prisluškuje*, Slavonski Brod, 1992.
15. *Mom Brodu ranjenom i ponosnom*, Slavonski Brod, 1992.
16. *Najljepša moja*, Slavonski Brod, 1992.

Priče

17. Siniša Glavašević, *Priče iz Vukovara*, Zagreb-Vukovar, 1992.
18. Roman Latković, *Pavana za umrlu djevojčicu*, Osijek-Rijeka, 1991.
19. Viktor Tica, *Rat i proganstvo*, Zagreb-Lipik, Pakrac, 1994.

Memoarska proza

20. Saša Fedorovsky/Željko Kliment, *Vukovarski dobrovoljac*, Zagreb-Vukovar, 1992.
21. Juraj Njavro, *Glava dolje, ruke na leđa*, Zagreb-Vukovar, 1992.
22. Marko Kovačević, *Pseće sunce*, Račinovci, 1995.

Dnevnik

23. Ivan Kiefer Helin, *Vukovarska balada, Rat i ljubav*, Vinkovci - Vukovar, 1993.
24. Martin Grgurovac, *Vinkovački ratni dnevnik*, Vinkovci, 1992.
25. Martin Grgurovac, *Dnevnik drugi put*, Vinkovci, 1994.
26. Marijan Horvatić, *Iza žice*, Vinkovci, 1993.

Roman

27. Ivan Slonje Šved, *Ne pucaj prvi*, Vinkovci - Vukovar, 1994.
28. Ivan Slonje Šved, *Pakao Vukovara*, 1994.
29. Nada Prkačin, *Tamo gdje nema rata*, Vinkovci - Osijek, 1993.
30. Stjepan Tomaš, *Moj tata spava s anđelima*, Zagreb - Osijek, 1992.

Putopis

31. Mirko Hunjadi, *Baranja*, Vinkovci, 1993.

Kolumne/serijali

32. Dubravko Mataković, *Prot pictures*, Zagreb-Vinkovci, 1991.
33. Dubravko Mataković, *Pterodaktiličarstvo za početnike*, Sisak-Vinkovci, 1992.
34. Branko Brana Radman, *Š njima više ne divanim*, Zagreb - Vinkovci, 1992.
35. Branko Radman, *Satir Josa u eteru Nule*, Vinkovci, 1994.
36. Zlatko Kramarić, *Gradonačelnice, vrijeme je...*, Zagreb - Osijek, 1993.
37. Branko Maleš, *Treniranje države*, Zagreb - Osijek, 1994.
38. Bogdan Mesinger, (serije tekstova, *Glas Slavonije, Neovisni tjednik, Večernji list*, Osijek-Zagreb, 1991.-1992.)
39. Jaroslav Pecnik, *Srednjoeuropski krug perom*, Osijek, siječanj 1994. - siječanj 1995.
40. Davor Špišić, *Svlačenje smrada*, Zagreb - Osijek, 1994.
41. Veljko Barbieri, *Dnevnik iz Pakraca, Ratni zapisci*, Zagreb - Pakrac, Lipik, 1995.-1996.

Ratna kronologija

42. Mladen Kevo/Dario Hečimović, *Rat za Hrvatsku*, Vinkovci/Osijek, 1992.
43. Mladen Kevo/Zoran Jačimović, *Hrvatsko predziđe*, Vinkovci/Osijek, 1993.
44. Davor Runtić, *Rat prije rata*, Vinkovci, 1992.
45. Davor Runtić, *Rat*, Vinkovci, 1992.
46. Davor Runtić, *Rat poslije rata*, Vinkovci, 1993.
47. Dario Topić/Davor Špišić/Zoran Jačimović/Zdenko Pušić, *Slavonska krv*, Osijek 1992.
48. Vladimir Vazdar, *Sjene rata*, Osijek-Valpovština, 1993.
49. Vladimir Vazdar, *Sjene rata, Za Hrvatski radio iz Valpova...*, Valpovo, 1995.
50. Franjo Samardžić, *Novogradiške ratne godine 1990-1991*, Nova Gradiška, 1994.
51. Drago Štajduhar, *I bog stvori Sto dvadeset i treću*, Požega, 1992.

Monografija

52. *Grad Ilok, Bapska-Mohovo-Šarengard*, Zagreb, 1994.
53. Sulejman Salihović, *Ilok*, Zagreb-Ilok, 1994.
54. Marko Božanović, *Mjesto i župa Nijemci*, Vinkovci-Nijemci, 1993.
55. *Nuštar, mala povijesnica mjesta*, Vinkovci-Nuštar, 1994.
56. Vilko Čuržik, *Valpovština kroz stoljeća*, Valpovo, 1994.
57. *Đakovština u domovinskom ratu*, Đakovo, travanj 1993.
58. Tonči Erjavec, *Španovica*, Zagreb-Španovica, 1992.

Fotomonografija

59. *Vukovar*, Zagreb-Vukovar, 1993.

60. Željko Lončar, *Grad nezaborava*, Osijek, 1995.
61. Ante Miljak, *I gorit će lampa nasrid Vinkovaca*, Vinkovci, 1993.
62. *Slike rata*, Vinkovci, 1991.
63. Zvonimir Tanocki, *Vinkovci 1991.*, Zagreb-Vinkovci, 1993.
64. *Živjeti u Slavonskom Brodu 1991/1992*, Zagreb-Slavonski Brod, 1992.

Multidisciplinarni zbornik

65. *Zbornik Muzeja grada Iloka*, Zagreb, 1992.
66. *Godišnjak 1992.*, Vinkovci, 1993.
67. *Godišnjak 1993.*, Vinkovci, 1994.
68. *Županjski vijenac*, Županja, 1994.
69. *Djeca u ratu i poslije rata*, Osijek 1993.
70. *Guide Out of The War, Slavonia & Baranja 1991/1992*, Osijek, 1992.
71. *Slavonija i Baranja 1991.-1993.*, *Istinom protiv laži - kulturom protiv zločina*, Osijek, listopad 1993.
72. *Godišnjak, br. 2*, Donji Miholjac, 1993.
73. *Rat izbliza*, Slavonski Brod, 1993.

Jednodisciplinarni zbornik

74. *Ivana Brlić Mažuranić, Prilozi sa znanstvenostručnog kolokvija 1994.*, Slavonski Brod, 1994.

Časopis/novine

75. *Književna revija* br. 2/3, 1991., Osijek, ožujak-travanj-svibanj-lipanj 1991.
76. *Dometi*, br. 10/11/12, 1991., *Književna revija*, br. 4/5, 1991., *DOKUMENTI*, 27. lipnja, raskrižje na Klajnovoj, br. 7, Osijek-Rijeka, 1991.
77. *Književna revija*, br. 1/2, 1992., Osijek, 1992.
78. *Književna revija*, br. 3/4/5/6, 1992., Osijek, 1992.
79. *Kormoran*, br. 1,2,3, Osijek-Baranja, siječanj-veljača 1992.
80. *Kormoran*, br. 4,5,6, Osijek-Baranja, ožujak-travanj 1992.
81. *Kormoran*, br. 7,8,9, Osijek-Baranja, travanj-svibanj 1992.
82. *Kormoran*, br. 11, 12-13, 15, Osijek-Baranja, lipanj, srpanj, rujan 1992.
83. *Hrvatski vitez*, br. 1, Požega, prosinac 1994.
84. *Hrvatski vitez*, br. 2-12, Požega, veljača-prosinac 1995.
85. *NG revija*, gospodarsko-poljoprivredni povremenik, br. 1, Nova Gradiška, prosinac 1992.
86. *NG revija*, gospodarsko-poljoprivredni povremenik, br. 2, Nova Gradiška, travanj 1993.
87. *NG revija*, gospodarsko-poljoprivredni povremenik, br. 3, Nova Gradiška, lipanj 1993.
88. *NG revija*, gospodarsko-poljoprivredni povremenik, br. 5, Nova Gradiška, studeni 1993.

89. *NG revija*, gospodarsko-poljoprivredni povremenik, br. 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, Nova Gradiška, prosinac 1993. - travanj 1995.
90. *Zavičaj-glasilo za kulturu, znanost i umjetnost*, br. 5-6, 1994., Slatina, Orahovica, Pitomača, Virovitica, 1994.

Dječji radovi

91. *S vjenčićem od maslačka*, Zagreb-Osijek, svibanj 1994.
92. *Riječ je o ratu...*, Donji Miholjac, 1992.
93. *Rima*, Našice, 1993.
94. *Rima*, zbirka pjesama i likovnih priloga, Našice, listopad 1995.
95. Ivana Brlić Mažuranić, *Priče iz davnine*, Slavonski Brod, 1994.

Fanzin

96. *Noise Slawonische Kunst No 4.*, Osijek, Zagreb-Osijek, listopad 1991.

Katalog

97. Brane Crlenjak, *Izložba-slike i mala plastika*, Zagreb-Vukovar, 1995.
98. *In signo terrae*, Zagreb-Ilok, 1992/1993.
99. *Županja i županjska Posavina u domovinskom ratu* (katalog dokumentarne izložbe), Županja, 1995.
100. *XIII. biennale Slavonaca*, Osijek, 1992/1993.
101. *Osječki ratni atelier '91.*, Osijek, 1992.
102. Tugomil Čopčić Tugi, *Tugomil Čopčić Tugi '94.*, Osijek, ožujak 1994.
103. Ivan Šeremet, *Hrvatska golubica*, Slavonski Brod, studeni 1991.
104. Ivan Šeremet, *Priča iz Dubočca*, Slavonski Brod, 1992.
105. Ivan Šeremet, *Dubočac ili Hommage a Picasso*, Slavonski Brod, studeni 1992.

Strip katalog

106. *Salon stripa Vinkovci '92.*, Vinkovci, 1992.

Album ilustracija

107. Branko Barač, *Slavonski hrast*, Osijek, 1993.

Mapa

108. Brane Crlenjak, *Moj Vukovar*, Zagreb-Vukovar, veljača 1992.
109. *Hrvatske oči*, Vinkovci, 1992.

Video film

110. Ivan Faktor, *Guards*, Zagreb-Osijek, 1992.
111. Ivan Faktor, *Petak, 13.9.1991.*, Osijek, 1991.
112. Ivan Faktor, *Petak 13., drugi dio* (Opća bolnica Osijek), Osijek, 1992.
113. Darko Varga/Zoltan Zsilinszky/Đuro Šovagović, *I rode se vraćaju*, Osijek-Bilje,

1995.

114. Milan Živković, *Krećemo na vas*, Osijek, 1991.

115. Mladenko Krstanović, *123-a ide dalje*, Požega, 1992.

Kazališna predstava

116. Davor Špišić/Milan Živković, *Dobrodošli u rat*, HNK, Osijek, 1992.

Glazbeni album

117. Damaged (Nepopravljivi), *100 % VBR boogie*, Zagreb-Vinkovci, travanj 1992.

118. KUD *Sloga* iz Draža, *Ej Baranjo...*, Osijek-Baranja, 1992./1993.

119. *Mom Brodu*, Slavonski Brod, 1993.

120. Satan Panonski, *Kako je panker branio Hrvatsku*, Zagreb - Vinkovci, siječanj 1992.

121. Tamburaški sastav Ružica i grupa Kaktus, *Domobrani Orahovici*, Orahovica, ožujak 1994.

Multimedijalni projekt

122. *Noise Slavonske Kunst (Dokumenti, 27. lipnja, raskrižje na Klajnovoj)*, Osijek, 1991/1992/1993.

PREDMETNA I TEORIJSKA LITERATURA

1. *Guide Out Of The War*, Osijek, 1991/92.
2. *Hrvatska riječ u Srijemu*, Tovarnik-Zagreb, 1995.
3. *Hrvatsko ratno pismo*, Zagreb, 1992.
4. Maleš, Branko, *Treniranje države*, Zagreb-Osijek, 1994.
5. *Osijek, mediji u ratu 1991-1992*. (blok u *Književnoj reviji*, br. 3/4/5/6, ur. Delimir Rešicki), Osijek, 1992.
6. Rem, Goran, *Čitati Hrvatsku*, Zagreb/Osijek, 1994.
7. Rešicki, Delimir, *Ogledi o tuzi*, Zagreb/Osijek, 1995.
8. Sablić, Helena, *Dokumentarij*, (Osijek, kultura, rat-dokumentacijsko istraživanje), *Književna revija*, br. 3/4/5/6, Osijek, 1992.
9. *Slavonija i Baranja 1991.-1993. (Istinom protiv laži, kulturom protiv zločina)*, Osijek, 1993.
10. Topić, Marin/Maković, Zvonko, *Slavonija i Baranja*, Zagreb, 1995.
11. Vučić, Miroslava, *Još se frka nije stižala*, *Književna revija*, br. 1/2, Osijek, 1993.

OPĆA LITERATURA

1. Andrić, Stanko, *Slavonija-zavičajna čitanka*, Osijek, 1993.
2. Attali, Jacques, *Buka*, 1984.
3. Derrida, Jacques, *O gramatologiji*, Sarajevo, 1976.
4. Durand, Gilbert, *Antropološke strukture imaginarnog*, Zagreb, 1991.
5. *Ivan Faktor*, Zagreb-Osijek, 1995.
6. Finkielkraut, Alain, *Kako se to može biti Hrvat?*, Zagreb, 1993.
7. Forko, Josip, *Crtice iz slavonske književnosti 18. st.*, Vinkovci, 1994.
8. Frank, Manfred, *Kazivo i nekazivo*, Zagreb, 1993.
9. Gauss, Karl Markus, *Uništenje Srednje Europe*, Zagreb, 1994.
10. Jerković, Darko, *Bijela buka* (demo-knjiga), Beli Manastir/Osijek, 1991.
11. Oraić Tolić, Dubravka, *Palindromska apokalipsa*, Zagreb - Osijek, 1993.
12. Peić, Matko, *Slavonija - likovne umjetnosti*, Osijek, 1975.
13. Rem, Vladimir, *Slava Panonije*, Vinkovci, 1980.
14. Rem, Vladimir, *Tko su Šokci?*, Vinkovci, 1993.
15. Rem, Vladimir, *Tradicija duga pet decenija*, Vinkovci, 1975.
16. Rogić Nehajev, Ivan, *Osnove uranometrije*, Zagreb, 1994.
17. Šundalić, Antun, *Religija kao upotrebljiva alternativa*, Osijek, 1993.
18. Švagelj, Dionizije, *Slavonske književne komunikacije*, Osijek, 1975.

SUMMARY

Goran Rem

THERE EXISTS ONLY A PRIVATE GESTURE,
an exposé of the corpus of slavonian war writings

Slavonian war writing can be looked upon as a separate genre system of documentary poetics. This constellation was created by a typical migration, mixing and interlacing of original features, the first elements of mass media, art and cultural writing.

Interpretations of that state were created by the war documentary projects, based on the receptive and productive connection of Vinkovci and Osijek. War troubled cultural identities of these two towns replied with their contemporary and/or heritary resources. The town of Vinkovci, as a researched segment of time between 1991 od 1994 shows, was highly productive in "Slavonian war writing", with a special care for Vukovar, Ilok and Županja.

This paper is determined and directed by (1) the memory of contemporary and historical names (of people and places), (2) the memory of the beginning of the war that is to say the accumulation of the evil forces, (3) and the primary written persuasiveness (intensity, suggestiveness, respect for the recent cultural facts).